

Nr 91.

Av herr Arrhén, om vissa åtgärder mot lärarbristen vid våra högre skolor.

Genom av statsmakterna själva under de senaste åren fattade beslut och vidtagna åtgärder har elevtillströmningen till de högre skolorna på ett enastående sätt ökat. Under 1947 gingo 12,3 % av årskullen barn till den femåriga realskolans första klass mot endast 5,7 % år 1931. I absoluta tal gick stegringen från 7 937 till 10 964. Till den fyraåriga realskolans första klass gingo 1931 7 229 elever mot 14 010 år 1947. Stegringen är från 6,1 % till 16,5 %. Vid skolor av gymnasial karaktär stegrades nyintagningen i begynnelseklassen från 4 655 till 9 339, från 3,6 % till 9,9 %. Hela antalet elever i nybörjarklasserna (1^s och 1⁴) vid de högre skolorna — som de kunnat fastställas eller beräknas under de närmast följande åren — framgår av följande uppställning:

1948	1949	1950	1951	1952	1953
36 040	38 750	40 820	43 210	46 520	50 710

Dessa siffror visa en stegring av elevantalet från 1948 till 1953 med 14 670 eller 40 %. Anledningen till denna ökning har man främst att söka i de sedan 1940-talets början tilltagande barnkullarna samt, vilket redan antytts, i de åtgärder, som av statsmakterna vidtagits för att underlätta för allmänheten att sända sina barn till de högre skolorna.

Det praktiska och organisatoriska problem, som härigenom uppkommit för den högre skola, som mången känner från sin egen uppväxttid, är lätt att fixera. Situationen påminner om det läge, som uppstod, då i det förra seklets första årtionden industrialismen höll sitt intåg i de mer eller mindre medeltida städerna, vilka stodo fullkomligt oförberedda inför den invasion av ny arbetskraft, som blev en följd av fabriksstillverkningen. Detta ledde, som bekant, till en stockning i den tidens sociala utveckling, som det krävdes generationer för att häva. På liknande sätt kunna vi i dag iakttaga en motsvarande stockning på skolans område. Den ökade tillströmningen till speciellt den högre skolan har lett till, att våra gamla läroverk, av vilka många ha anor från 1600-talet och de flesta byggnader från mitten eller slutet av förra århundradet, vuxit ur sina lokaler och nu hjälplöst spana efter möjligheter att ge de nya alumnerna åtminstone tak över huvudet i efterkrigstidens av byggnadsreglering och andra restriktioner karakteriserade samhälle.

Situationen för dagen kan också belysas med utnyttjande av en statistik över antalet elever per klassavdelning, vilken ter sig på följande sätt:

Skolform	Lärjunge per klass- avdelning 1946, 1947
5-årig realskola	33,4
7-årig flickskola	31,1
4-årig realskola	28,5
Praktisk mellanskola	32,5
Latingymnasium	19,6
Realgymnasium	24,3
Handelsgymnasium	29,4
Tekniskt gymnasium	29,7

Dessa siffror kunna utgöra en lämplig bakgrund, när diskussionen, vilket ofta är fallet, föres in på temat om behovet och vikten av »individuell undervisning».

Vid riksdagen 1927 utformade den dåvarande ecklesiastikministern (prop. nr 116) sin syn på problemet om den önskvärda storleken av ett normalläroverk: »När ett läroverk räknar ett lärjungeantal av omkring 600, synes mig normalt den gräns vara nådd, då betingelserna för anordnande av ytterligare ett statsläroverk å orten äro för handen.» SÖ har nyligen (^{15/9} 1948) konstaterat, att medelvärdet för lärjungeantalet vid 66 högre allmänna läroverk är 679 samt att $\frac{1}{3}$ av dessa läroverk (22) ha över 800 elever. Läget får sin belysning i följande uppställning:

Elevantal	Antal läroverk
600—700	14
700—800	8
800—900	12
över 900	10
	= 44

Bland realskolorna finna vi visserligen många små skolor men fem av dem ha ett elevantal av mellan 607 och 654 och en (Burgårdens samrealskola i Göteborg) har t. o. m. 1 039 elever. SÖ har på grundval av detta material, som på ett utmärkt sätt kompletterar mina här tidigare gjorda erinringar, i en skrivelse av den 21 okt. 1948 vänt sig till Kungl. Maj:t och förklarat sig anse det vara »angeläget, att åtgärder vidtagas, som kunna leda till en begränsning av lärjungeantalet vid de största läroverken» samt hemställt, att »Kungl. Maj:t måtte överlämna överstyrelsens skrivelse till 1946 års skolkommision att tagas under övervägande i samband med frågan om högre läroanstalters fördelning på olika orter» (Aktuellt från SÖ 1948: 5).

Det nu sagda ger en antydning om de högre skolornas lokalsvårigheter, vilka lett till, att eleverna i många av våra skolstäder fått finna sig i att utplaceras i improviserade »klassrum» på olika håll i skolorten. Vad dylika nödlösningar betyda i form av bristande möjligheter att skapa skolsamhörig-

hetskänsla samt att i fostrande syfte påverka eleverna genom en gemensam miljö m. m. ligger i öppen dag.

Trängseln av elever i dagens högre skola, som jag här med några exempel velat accentuera, motsvaras av en på sitt sätt lika markerad brist på lärare. Läget den 1 okt. 1947 fick sin karakteristik därunder, att 5 312,5 veckotimmar, motsvarande 200 fulla tjänster, måst anförtros lärare, som saknade vitsordad utbildning. Mest påtaglig var bristen i de naturvetenskapliga ämnena (150 tjänster), i modersmålet, historia och geografi (25—30), moderna språk (5—10) och kristendom i kombination med modersmålet eller historia (10). Därutöver hade 40 pensionerade lärare partiell tjänstgöring, 99 folkskollärare till $\frac{2}{3}$ full tjänstgöring vid den högre skolan, 17 gifta kvinnor full och 211 partiell tjänstgöring, 20 övningslärare undervisning i läsåmnen, 25 fil. eller teol. studerande full och 37 partiell tjänstgöring varjämte 19 civilingenjörer eller teknologer hade partiell tjänstgöring, tillsammans 494, varav dock endast 128 med full tjänstgöring.

Så ter sig alltså redan nu en interiör i skolans värld. Den har erhållit ytterligare skuggor under det löpande läsåret 1948—49. Siffran 200 här ovan synes ha sprungit upp till 264. En beräkning ger vidare för handen, att utvidgningsbehovet med *oförändrad* skolordning och likaledes *oförändrad* förmodad tillströmning av elever, av anledningar, som jag tidigare berört, under tidsavsnittet 1948—1953 omfattar 190 teologer, 1 180 humanister och 690 »naturvetare» eller tillhoppa 2 060 lärarkrafter. Dessa siffror böra ses mot bakgrunden av, att den årliga (1946/47) produktionen av filosofie magistrar vid våra universitet och högskolor (Uppsala 95, Lund 68, Stockholm 52 och Göteborg 24) var 239. Av dessa visar erfarenheten, att endast omkring 70 % eller 168 äro att påräkna som blivande lärare.

Man kan med skäl fråga sig: Hur skall denna enorma efterfrågan på lärare till den högre skolan kunna motsvaras under de närmast liggande åren? Åtskilliga utvägar låta sig tänkas. En möjlighet torde ligga nära till hands för en lekman: lärarnas arbetsbörda måste ökas. Denna utväg är emellertid redan utnyttjad i en utsträckning, som redan varit ägnad att inge bekymmer. Lärjungeantalets ansvällning och nya undervisningsmetoder ha redan så väsentligt ställt ökade krav på lärarnas arbetsprestationer, att man ej på ansvarigt håll anser sig kunna gå längre, även med hänsyn till risken att ytterligare hämma rekryteringen. En annan möjlighet vore att höja maximumantalet i klasserna. Som vi redan sett ligger emellertid detta redan utomordentligt högt, och riksdagen har för övrigt vid upprepade tillfällen under de senaste åren tvärtom uttalat sig för en sänkning. Man skulle också kunna tänka sig att beskära timplanen. En dylik lösning är emellertid äventyrlig med hänsyn till önskemålet att bibehålla den standard på undervisningsresultatet, som vi för närvarande äga. Slår man emellertid in på dessa vägar, ledd av andan i orden att nöd bryter lag, måste omsorgsfulla undersökningar göras i syfte att undvika skadeverkningar.

Situationen i dag inbjuder till att laga efter lägligheten. De kategorier, ur vilka förstärkningar kunna hämtas, då lärarkadern under de närmaste åren

alltmer uttunnas, utgöras av ordinarie, extra ordinarie och extra lärare, av pensionerade lärare, kvinnliga lärare, som av familjeskäl etc. nu ej utnyttjas, fil. och teol. kandidater eller studerande, folkskollärare och övningslärare. Som vi redan sett äro till mindre delar de senast nämnda »hjälptrupperna» redan engagerade på skolfrenten.

De aktiva lärarna (ordinarie, e. o. eller extra) bearbetas i nuvarande läge att åtaga sig övertimmar. Ofta avböjas emellertid dylika erbjudanden under hänvisning till dels det låga arvodet, dels de höga skatterna på extrainkomster (marginalskatterna), dels att särskilt arvode ej utgår för hemarbete i samband med kriarättning. Den nu gällande timtaxan (SFS 1947: 680) är föremål för stark kritik. SÖ har för sin del icke, närmast på grund av rektorernas nuvarande löneplacering, velat förorda en förändring, som går längre än att övertimmar skola honoreras efter en taxa motsvarande lägsta löneklassen för e. o. lärare.

Vad de pensionerade lärarna angår gäller nu, att dessa endast få $\frac{2}{3}$ av det arvode, som tillkommer icke pensionerade timlärare eller extralärare. SÖ har uttryckt det önskemålet att ersättningen till pensionerade lärare bör beräknas efter den lägsta löneklassen för motsvarande e. o. lärare, representerande en höjning av 19 %.

Det vore, menar SÖ vidare, möjligt att inrätta deltidstjänster för kvinnliga lärare och även för dem, som bedriva licentiat- eller doktorsstudier. Det vore även ägnat att öka arbetskraftstillgången, om SÖ ägde rätt att anställa gift kvinna, där maken har sin tjänstgöring. Önskvärt vore också, om man genom viss lönesättning kunde uppmuntra teol. och fil. kandidater eller studerande att taga lärarbefattningar. Man borde vidare ge ersättning under terminerna med förslagsvis kr. 1,50 per dag till ordinarie eller icke ordinarie folkskollärare vid tjänstgöring i de högre skolorna och dessa kategoriers efterutbildning borde på lämpligt sätt organiseras. Särskilda utbildningskurser borde också anordnas för övningslärarna. En reserv torde även den utländska arbetskraften erbjuda särskilt med hänsyn till språkundervisningens behov.

Dessa här antydda möjligheter, vilka för närvarande äro föremål för överväganden inom SÖ och som redovisats i fackpublikationer samt i petita, representera omedelbart verkande åtgärder mot lärarbristen. Det finns andra åtgärder, som få tänkas på längre sikt. Dit hör bl. a. att ge adjunkt-kompetenta lärare vid de högre folkskolorna lika villkor som andra adjunkter, att genomföra den reglerade befordringsgång för de yngre lärarna, som SÖ redan 1947 anmälde i sina petita, att höja provårsarvodet i enlighet med SÖ:s petita 1948 men som avvisats i årets statsverksproposition (VIII Lt, p. 17, s. 194). Önskvärt vore likaledes, som vid olika tillfällen framhållits såväl i riksdagen som från yrkesorganisationerna, att utnämningens ålder till ordinarie adjunkt kunde sänkas. Den ligger nu vid 39 år. SÖ har alltid hittills mötts av avslag vid sina äskanden om större antal ordinarie tjänster. Det vore säkerligen även ändamålsenligt att inrätta en tjänsteställning mellan adjunkt och lektor för att stimulera intresset inom yrket; än vidare

borde femårsregeln, som nu gäller för transport från en tjänst till en annan, ersättas med en treårsregel och ny transport kunna beviljas efter fem år (nu sju år). Transport efter 55 levnadsåret borde dock endast i undantagsfall kunna tillåtas. Även vissa ruckningar i fråga om lektorskompetensen äro värda att övervägas innebärande att licentiatexamen jämte viss vetenskaplig produktion vore tillräckligt meriterande. SÖ har även diskuterat möjligheten att få rätt att yttra sig över de akademiska studieplanerna i syfte att få kursläsningen anpassad till den högre skolans behov samt att få fram en förkortad studietid, en tanke, som om den ej snart förverkligas, måste leda över till en diskussion om nödvändigheten av att inrätta lärarhögskolor, ett icke i sig önskvärt perspektiv.

En del av de omedelbart verkande åtgärder mot lärarbristen vid de högre skolorna, som här omnämnts, finnas kostnadsberäknade i SÖ. Med hänsyn till rekryteringssvårigheterna inom yrket förefaller det berättigat att även till dessa hänföra en del av de åtgärder, som avsetts verka på längre sikt. Till åtgärder av den senare typen hör, som redan omnämnts, höjningen av provårsarvodet, vilket nu enligt beslut vid 1945 års riksdag utgår med 2 000 kronor. Här har SÖ föreslagit en höjning till kronor 6 400, vilket för statsmakterna skulle medföra ett ökat anslag av 700 000 kronor utöver de 320 000 kronor, som tidigare utgått och även upptagits i årets statsverksproposition. Den omständigheten, att de flesta lärarkandidater, som numera anmäla sig för genomgående av provår, redan erhållit utnämning till e. o. adjunkter i Ce 21, vilket per år medför en ökad löneinkomst av omkring 2 300 kronor, kunde emellertid motivera en mindre höjning än den av SÖ föreslagna. Jag har funnit en höjning av anslaget på 320 000 kronor med halva beloppet skälig, dvs. med kronor 160 000. Det nu rådande lönestoppet omöjliggör på en del punkter — det gäller närmast de högre folkskolornas adjunktskompetenta lärares uppflyttning i lönegrad och den reglerade befordringsgången för icke ordinarie lärare enligt SÖ:s petita 1947 — de förslag, som i dessa avseenden varit skäliga att framlägga. En sovring i materialet har ur denna synpunkt blivit nödvändig men företagits med det syftet, att de föreslagna åtgärderna skulle äga förmågan att öka tillgången på lärarkrafter.

Jag vill även framhålla, att jag funnit de här av mig i korthet diskuterade problemen vara av för hela folket ytterst stor vikt och betydelse. De komma att under de närmaste åren intaga en central plats i vår inrikespolitiska debatt. Om ej statsmakterna på detta område visa sig mäktiga förmågan till snabba initiativ, kan den stockning inom den högre skolans värld, varom jag tidigare talat, inom kort tid leda till kaos. Det är också att märka, att läget inom den högre skolans arbetsområde just nu, vilket framför allt karakteriseras av den ökade elevtillströmningen och i samband därmed lärarbristen, har sin grund, som jag redan inledningsvis antydde, i av statsmakterna tidigare fattade beslut, vilka uppmuntrat och befordrat den ökade elevfrekvensen. Logiken kräver alltså här en fortsättning, om ej de utan tvivel riktiga tankar, vilka riksdagen genom sina beslut givit uttryck åt, skola förfuskas. Om så ej sker tvingas skolan av föreliggande omstän-

digheter att själv konstruera nya spärrar än de ekonomiska, som tidigare i viss utsträckning reglerade tillströmningen, för att nå den nödiga balansen mellan *vilja* och *kunna*.

Jag känner mig till sist skyldig att med hänsyn till det statsfinansiella läget meddela min inställning till den ökade kostnad, som mina förslag komma att åsamka statsverket. Jag är av den meningen, att det i årets statsverksproposition, VIII ht, p. 367, anmälda förslagsanslaget på en miljon kronor för Sveriges anslutning till United nations educational, scientific and cultural organisation (Unesco) av riksdagen bör avvisas, om vilket yrkande kommer att ställas i samband med avlämnandet av den bebådade nya propositionen i ämnet.

Med stöd av vad som här anförts hemställer jag,

att riksdagen måtte

dels skyndsamt upptaga här ovan behandlade problem om lärarbristen vid våra högre skolor till övervägande och vidtagande av verksamma åtgärder,

dels, under angiven förutsättning, anvisa

1. Förstärkning av anslaget Arvoden åt lärarkandidater under provårstjänstgöring, VIII ht, p. 171,	kronor	160 000
2. Ökad ersättning för övertimmar vid förelagen uppflyttning i löneklass	»	150 000
3. Pensionerade lärares löneförmåner i samband med uppflyttning i löneklass	»	50 000

eller tillhopa Kronor 360 000.

Stockholm den 21 januari 1949.

Erik Arrhén.